

УДК 316.7

СОЦІАЛЬНЕ СПРИЙНЯТТЯ ЯК СОЦІАЛЬНА ДІЯ

Сорока Юлія Георгіївна – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

У статті обґрунтовується розуміння Іншого як конституюючої інстанції соціального сприйняття на підставі його інтерпретації як соціальної дії. Розглянуто перешкоди для розуміння соціального сприйняття як соціальної дії, варіанти інтерпретації соціального сприйняття як соціальної дії особливого типу (за М. Вебером та Ю. Хабермасом). Доведено можливість застосування положень щодо ролі Іншого в соціальній дії (М. Вебер, Дж. Мід) стосовно феномену соціального сприйняття.

Ключові слова: соціальне сприйняття, соціальна дія, Інший, соціокультурний феномен.

В статье обосновывается понимание Другого как конституирующей инстанции социального восприятия на основе его интерпретации как социального действия. Рассмотрены препятствия для понимания социального восприятия как социального действия, варианты интерпретации социального восприятия как социального действия особого типа (по М. Веберу и Ю. Хабермасу). Доказана возможность использования положений о роли Другого в социальном действии (М. Вебер, Дж. Мид) при анализе феномена социального восприятия.

Ключевые слова: социальное восприятие, социальное действие, Другой, социокультурный феномен.

The article is devoted to recognition of the Other as constitutive instance of social perception as social action. Obstacles to understanding the social perception as social action, options for interpreting the social perception as a social action (according to M. Weber and J. Habermas). The thesis of the Others role in social action is transferring to social perception as sociocultural phenomena.

Keywords: social perception, social action, the Other, sociocultural phenomena.

Тракування соціального сприйняття як соціокультурного феномену [1] означає певний крок від розуміння його як відображення предметів дійсності (перш за все соціальних об'єктів – людей та груп) за допомогою сенсорних процесів до бачення його як актуалізації та розгортання у взаємодії людини з навколишнім світом певних культурних категорій інтерпретації реальності, інтеріоризованих індивідами та підтримуваних, тобто відтворюваних за допомогою інституційних та нормативних структур суспільства. Іншими словами, ми вилучили соціальне сприйняття з контексту психофізіологічних явищ й "розмістили" його у соціокультурному просторі, відтворюваному та змінюваному діяльністю людини. Наслідком такої зміни пізнавальних пріоритетів має бути обґрунтування соціального сприйняття як соціальної дії, спрямованої на Іншого.

Отже, **метою** цієї статті є розгляд соціального сприйняття в контексті соціокультурного простору, а саме соціального сприйняття як соціальної дії, що спрямована на Іншого. Певним чином така констатація (із використанням концепту соціальної дії М. Вебера) є радикалізацією контруктивістського бачення феномену соціального сприйняття, можливим зсувом акцентів у розгляді цього феномену в інтеракціоністській, діяльнісній бік (від, наприклад, його структурних та культурних обумовленостей). Але така радикалізація є необхідною для висвітлення не тільки найважливіших проблемних зон цієї тематики в сучасному суспільстві (мається на увазі сприйняття Іншого у полікультурному суспільстві), але й сутнісних рис феномену соціального сприйняття в його соціологічному баченні. Звертаючись до соціокультурної тріади П. О. Сорокіна, можна сказати, що інтерпретація соціального сприйняття як соціальної дії є акцентуванням аспекту, що пов'язаний із індивідом як носієм соціокультурної взаємодії та її соціальним контекстом, залишаючи питання культурної специфіки суспільства тимчасово поза увагою.

Переходячи до обґрунтування зазначених положень, слід відмітити, що дослідницькі інтенції щодо вивчення соціального сприйняття в умовах сучасного суспільства, а також ті, що спонукали М. Вебера до винайдення його трактовки соціальної дії, співпадають. Маємо на увазі необхідність розуміння (інтерпретуючого осягнення) предмету дослідження, в якому М. Вебер вбачав принципову відмінність соціології від природничих наук. Саме розуміння соціального сприйняття і є запобіжним заходом щодо його "натуралізації", ототожнення із реальністю, нехтування його соціокультурною природою, історичністю, структурною обумовленістю. Розуміння в даному випадку – це й теоретичне обґрунтування можливості розуміння, й реалізація практики розуміння соціального сприйняття та його репрезентацій, об'єктивацій та реїфікацій.

Які уявлення щодо соціального сприйняття перешкоджають визнанню його як соціальної дії? Це перш за все його переважно "внутрішній" характер, неможливість безпосереднього спостереження його протікання. Тому й психологічні експерименти конструюються таким чином, щоб фіксувати різноманітні діяльнісні

наслідки сприйняття: пояснення, малюнки, рухи тощо. Тому й соціологічні концепції, що так чи інакше зачіпали тематику соціального сприйняття (в роботах Дж. Міда, Ч. Кулі, Р. Парка, У. Томаса, П. Бергера та Т. Лукмана, І. Гоффмана та ін.), розглядали соціальне сприйняття як етап чи аспект дії, прихований у стійких формах соціальної взаємодії (шаблони, типізації, фрейми тощо). Між цим, М. Вебер, визначаючи поняття дії, підкреслює, що вона може мати як зовнішній, так і внутрішній характер, може зводитися до невтручання чи терплячого прийняття [2], тобто таких форм, які повсякденне розуміння швидше віднесе до "недіяння", відсутності дії.

Іншою перешкодою визнання соціального сприйняття як соціальної дії є уявлення про спонтанність акту сприйняття, його протікання на дорефлексивному рівні соціального знання. Це не дозволяє вбачати в сприйнятті втілення суб'єктивного змісту, особливо якщо взірцем вважається інструментальна раціональність, цілераціональна дія з її усвідомленою метою та засобами. Дійсно, розуміючи соціальне сприйняття як актуалізацію та реалізацію в акті орієнтації в навколишньому світі культурних категорій та схем, сформованих певним соціокультурним простором, воно скоріше видається звичкою, певним автоматизмом. Між цим, М. Вебер вказує на складність проведення чіткого розрізнення між усвідомленою дією та повністю реактивною поведінкою; більше того, він підкреслює: значна частина соціологічно релевантної дії знаходиться саме на межі усвідомленого та звичного. На цій межі знаходиться традиційна дія, різновидом якої М. Вебер вважає повсякденні рутинні дії, а також реактивні дії в напрямку колись засвоєної настанови. Саме традиційна дія видається найближчим типом соціальної дії, за допомогою якого можна охарактеризувати соціальне сприйняття: в якості раніше засвоєної настанови, на яку вона спрямована, маємо ціннісно-нормативну сферу спільноти, культурну форму (модель) чи культурний взірець групового життя (А. Шютц), взяті як цілісність. Саме так ми розмірковуємо, коли, прямуючи за П. Бергером та Т. Лукманом, повсякденну мову з її набором типізацій вважаємо певною колекцією засвоєних актів соціального сприйняття.

Однак ототожнення соціального сприйняття із традиційною дією значно звужує його бачення: воно відповідає дійсності тільки в абсолютно незмінному та однорідному, тобто ідеальному, штучному, середовищі. Реальне соціальне життя вимагає від індивіда усвідомлення та рефлексії соціального сприйняття, навичок переходу між різними його способами, "перемикання" з одного на інший з доступних реєстрів. Так, володіння професійними ролями одночасно із сімейними та, наприклад, субкультурними потребує таких навичок. Більше того, проблематика соціального сприйняття стає наочною саме в умовах, коли, наприклад, родичка-стоматолог класифікує ваших подруг за якістю прикусу, тобто коли такого переходу не відбувається. Активність соціального сприйняття, визнана ще в рамках психології сприйняття як селективність, кумулятивність та конструктивність, забезпечує адекватність індивіда умовам існування в неоднорідному соціальному середовищі, дозволяє людині долати рольові відмінності, спілкуватися на різних рівнях та в різних полях соціального простору.

Далі, для людини, яка, наприклад, змінює професію, освоює іноземну мову чи мігрує до ареалу іншої культури, усвідомленість засобів соціального сприйняття вже не здається перебільшенням. Таке розуміння підтверджується й пізнішими (відносно М. Вебера) трактовками соціальної дії, де раціональність (за Ю. Хабермасом) підпорядковується не тільки фактуальним, але й нормативним, експресивним чи ціннісним судженням [3]. В цілому переоцінка активності, усвідомленості, ролі раціональних аспектів соціального сприйняття суголосна визнанню зростаючої раціоналізації соціальної дії в сучасному суспільстві, "рефлексивністю модерна" (за Е. Гідденсом) [4]. Але це не означає, що соціальне сприйняття як традиційна чи нормативна (за Ю. Хабермасом) дія, конституїрована міфологічним мисленням, залишається в минулому: існування закритих, замкнених на собі соціальних середовищ (від тоталітарних сект чи поодиноких первісних спільнот до підліткової субкультури) залишає таку перспективу й на початку XXI століття.

Більш наочно раціоналізація соціального сприйняття проявляється в його візуальних формах. На це звертає увагу Б. Дубін, розглядаючи зір, бачення як різновид соціальної дії, тобто "дії, обумовленої соціальними контекстами, опосередкованої соціально значущими символами та зверненої на "інших", реальних чи потенційних соціальних партнерів, різних за своїм соціальним положенням, амбіціями, ресурсами смислів, культурними навичками та орієнтирами" [5]. Звертаючись до першої частини цитати, бачимо, що саме так ми й розглядаємо соціальне сприйняття: обумовленим та підтримуваним певним соціально-інституційним контекстом та опосередкованим культурними категоріями. Але більш важливим тут є визнання орієнтованості соціального сприйняття на Іншого в наслідок трактування його як соціальної дії. Б. Дубін вказує на Іншого як партнера по взаємодії, реального, потенційного чи віртуального. Орієнтованість тут маємо прочитувати як націленість на очікувану зміну поведінки партнера, а також спрямованість на будь-які значення та цінності, що поділяють реальні чи потенційні партнери, що впливає із визначення соціальної дії за М. Вебером.

Але Інший виступає не тільки як емпіричний партнер (реальний чи віртуальний), мета чи інструмент певної дії. За Дж. Мідом, Інший контролює дію індивіду. Умовою комунікації та будь-якої взаємодії є знання щодо сприйняття оточуючими певної дії індивіду. Це знання концентрується та репрезентується у значущих символах, лінгвістичних та інших жестах, використання яких партнерами по комунікації є актом прийняття (дослівно за Дж. Мідом – імпорт) ролі Іншого. Оскільки наша поведінка організована у часі, імпорт ролі

Іншого може спричиняти нас до вибору напрямку дії, відмінного від попереднього наміру [6]. Спроможність індивіда брати (запозичувати, імпортувати) роль Іншого для формування особистої поведінки Дж. Мід називає розумом, який, у свою чергу, забезпечується людською рефлексивністю, тобто спроможністю до відображення навколишнього, яка є виключною характеристикою людини.

Роль Іншого впливає й на концептуалізацію Дж. Мідом структури особистості: інтерналізуючу роль Іншого виражає "нормативне Я" (*me*) [7]. "Ініціативне Я" (*I*) виражає спроможність індивіда до спонтанності; воно постійно знаходиться у внутрішньому діалозі із "нормативним Я", в якому й народжується індивідуальність. Цей внутрішній діалог із Іншим конститує інтроспекцію, тобто мислення.

Найзначнішим акцентом ролі Іншого у концепції Дж. Міда стає поняття генералізованого (узагальненого) Іншого, тобто імпортованої в індивіда групової настанови, аттitudів поведінки відповідної спільноти. В умовах первинної соціалізації (у дитинстві) чи ресоціалізації він уособлюється у фігурах людей (значущі Інші), які безпосередньо комунікують із індивідом та особистістю яких стає медіумом для групових цінностей та значень. Таким чином, Інший є посередником для входження до індивідуального мислення соціальних інститутів, які стають визначним фактором його розвитку та завершення його Я.

Близька ідентифікація себе із членами емпіричної групи спричиняє особливий індивідуальний досвід. Поєднання генералізованого Іншого із фізичною близькістю з представниками своєї групи під час спільних зусиль командної роботи чи колективного служіння призводять до зростання відчуття підйому, екзальтації: так "нормативне Я" сплавляється із "ініціативним". Таким чином, Інший контролює дію шляхом інтеріоризації значущих символів, формує соціальну частину особистості за допомогою прийняття індивідом ролі Іншого, узагальнює та репрезентує настанови спільноти у свідомості індивіда. Ці когнітивні та нормативні ролі Іншого треба додати до розглянутої вище його інтерактивної ролі: представлені положення дозволяють розрізнити емпіричного Іншого (партнера по взаємодії) та когнітивного й нормативного Іншого як частину Я індивіда, Іншого "назовні" та "зсередини". Але ці модули Іншого не є автономними: вони існують одночасно та є умовою функціонування одне для одного. Репрезентацією цієї одночасності є значущі символи як елементи культури спільноти, які можуть розгортатися як у когнітивному чи нормативному плані (режимі навчання), так і в інтерактивному режимі безпосередньої взаємодії партнерів віч-на-віч. Таке бачення дозволяє трактувати Іншого як конституюючу інстанцію соціальної дії, в тому числі й соціального сприйняття.

Повертаючись до типів соціальної дії, маємо стверджувати, що традиційна дія (за М. Вебером) чи нормативна дія (за Ю. Хабермасом) теж несуть в собі орієнтованість на Іншого, існуючу у згорнутому вигляді цінностей та значень, які користуються підтримкою, відтворюються певною спільнотою. Але якщо в випадку цілераціональної дії риси Іншого більш-менш очевидні, то реконструкція Іншого, "прихованого" в традиційній дії, вимагала б ретроспективного відтворення шляху інституціоналізації певних культурних категорій та їх значень в історії відповідного суспільства чи спільноти.

Таким чином, Інший, на якого спрямоване соціальне сприйняття як соціальна дія, з'являється перш за все у її інтерактивній, комунікативній перспективі. Таке бачення Іншого співпадає із розумінням його як об'єкту соціального сприйняття у визначенні соціальної психології [1, с. 14-21]. Інший як партнер по взаємодії в соціокультурному просторі існує за допомогою соціоперцептивних категорій "свій", "чужий", "сторонній", "незнайомец", "ворог", які складають соціокультурну номенклатуру Іншого. "Психологічне" та "соціокультурне" прочитування Іншого в соціальному сприйнятті вказують, окрім його комунікативної перспективи, на його когнітивні (чи пізнавальні) та нормативні значення. Саме увага до когнітивної перспективи дозволяє нам визначити Іншого як конституюючу інстанцію соціального сприйняття.

Отже, конституюючою інстанцією соціального сприйняття є Інший: це впливає з відповідної ролі Іншого у соціальній дії, а визначення соціального сприйняття як соціальної дії, у свою чергу, – із інтерпретації його як соціокультурного феномену.

Література:

1. Сорока Ю.Г. Видеть, мыслить, различать: социокультурная теория восприятия.: монография. / Сорока Ю.Г. – Х.: ХНУ имени В.Н. Каразина, 2010.- 336 с.
2. Вебер М. Основные социологические понятия // Вебер М. Избранные произведения: Пер. с нем./Сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; Предисл. П. П. Гайденко. – М.: Прогресс, 1990. – С 602-643.
3. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Пер. с нем. под ред. Д. В. Складнева, послесл. Б. В. Маркова. – СПб.: Наука, 2000. - 380 с.
4. Гидденс Э. Устройство общества: Очерк теории структуризации. — М.: Академический проект, 2005. - 528 с.
5. Дубин Б. Визуальное в современной культуре // Дубин Б. Интеллектуальные группы и символические формы. – М. – 2004. – С. 31-37.
6. Mead, George Herbert // Encyclopedia of Philosophy, Second edition, D. Borchert, Editor in Chief. - New York; London: Simon & Schuster; Macmillan; London : Simon & Schuster and Prentice Hall International, 1996. - Vol. 6. – P. 81.
7. Miller D. L. Georg Mead Self, Language and the World. University of Texas Press, 1973.